

דרישונות

פרשת בשלח, תשע"ח, מספר 1255

"לא נשאר בהם עד אֶחָד" – כיצד הגיע פרעה לנינוה העיר הגדולה?

גלעד ששון

התנאים נחלקו בשאלה, מה עלה בגורל פרעה? לדעת ר' יהודה, פרעה טבע עם חילותיו ודבריו קרובים לפשט. לעומתו ר' נחמיה סבור, כי פרעה נותר בחיים על פי רצון ה': (א) כדי שיראה במו עיניו את כוחו של ה' כשכל צבאו טובע בים. (ב) כדי שיחזור ויספר על מפלתו, וכך יגדל שם ה'.

מה ההסבר לקריאה החדשה של ר' נחמיה, הבוחר להתרחק מהפשט? נראה שהוא סבור, כי כאשר פרעה שורד בזמן שכל צבאו מושמד, זוהי מפלה גדולה בהרבה עבורו. פרעה ממשיך לחוות את מפלתו כל שארית חייו. מדובר בעונש גדול יותר ממוות, שבו תחושת התבוסה היא רגעית. הדעה האחרונה היא עמדת ביניים, המשלבת בין שתי הדעות שקדמו לה: פרעה אומנם טבע אבל היה האחרון. הוא גם רואה את כוח ה' וחווה את

התבוסה זמן ממושך יותר, וגם מת.³ השארת פרעה בין החיים מתוארת גם במדרש המאוחר פרקי דרבי אליעזר (פרק מג): ר' נחוניא בן הקנה אומר: תדע לך כח התשובה. בא וראה מפרעה מלך מצרים שמרד בצור עליון הרבה מאד, שנאמר "מי ה' אשר אשמע בקלו?" (שם ט: ה:ב). ובאותו לשון שחטא בו בלשון עשה תשובה, שנאמר "מי כמכה באֵלם ה'" (שם טו:יא),⁴ והצילו הקב"ה מבין

בשירת הים מתואר כיצד טבע חיל פרעה בים סוף: "מִרְכַּבַּת פְּרָעָה וַחִילוֹ יָרָה בַיָּם וּמִבְּחַר שְׁלִשֵׁי טַבְּעוֹ בַיָּם סוּף" (שם טו:ד); "כִּי בָא סוּס פְּרָעָה בְּרִכְבוֹ וּבַפְּרָשָׁיו בַיָּם וַיִּשָּׁב ה' עֲלֵהֶם אֶת מֵי הַיָּם" (שם: יט).¹ בפסוקים אלה, חיל פרעה, סוסו ורכבו הם שמות קיבוציים לצבא פרעה, אך האם פרעה עצמו נכלל בתוך חילו? האם גם הוא טבע? התשובה נמצאת בתיאור המאורע: "וַיִּרְדְּפוּ מִצְרַיִם וַיָּבֵאוּ אַחֲרֵיהֶם כָּל סוּס פְּרָעָה רִכְבוֹ וּפְרָשָׁיו אֶל תּוֹךְ הַיָּם... וַיִּשְׁבוּ הַמַּיִם וַיִּכְסּוּ אֶת הַרְכָּב וְאֶת הַפְּרָשִׁים לְכָל חֵיל פְּרָעָה הַבָּאִים אַחֲרֵיהֶם בַּיָּם לֹא נִשְׁאַר בָּהֶם עַד אֶחָד" (שם יד:כג-כח). הכתוב מדגיש שלא היו כל ניצולים, משמע שגם פרעה לא נותר בין החיים, למרות שהדבר לא נאמר במפורש.² לעומת המשתמע מן המקרא, מושמעת בספרות חז"ל דעה שונה:

"וַיִּשְׁבוּ הַמַּיִם וַיִּכְסּוּ אֶת הַרְכָּב וְאֶת הַפְּרָשִׁים" (שם יד:כח) אף לפרעה, דברי ר' יהודה, שנאמר: "מִרְכַּבַּת פְּרָעָה וַחִילוֹ [יָרָה בַיָּם וּמִבְּחַר שְׁלִשֵׁי טַבְּעוֹ בַיָּם סוּף]" (שם טו:ד). ר' נחמיה אומר: חוץ מפרעה, עליו הכתוב אומר: "וְאֵלֶם בְּעִבּוֹר זֹאת הָעֲמֻדָּתִיךָ [בְּעִבּוֹר הָרֶאֱתִיךָ אֶת פְּחֵי וְלִמְעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ]" (שם ט:טז). ויש אומרים: באחרונה ירד פרעה וטבע שנאמר (שם טו:יט): "כִּי בָא סוּס פְּרָעָה בְּרִכְבוֹ וּבַפְּרָשָׁיו בַיָּם וַיִּשָּׁב ה' עֲלֵהֶם אֶת מֵי הַיָּם" (מכילתא דרבי ישמעאל, מסכתא דויהי, פרשה ו, מהדורת הורביץ, עמ' 111).

³ בדרשה מאוחרת ניסו ליישב את עמדת ר' נחמיה עם הפסוק: "לא נשאר בהם עד אֶחָד" (שם יד:כח) זה פרעה שנשאר מהם ולא מת, כדי לספר גדולתו של הקדוש ברוך הוא, כמו שנאמר 'וְאֵלֶם בְּעִבּוֹר זֹאת הָעֲמֻדָּתִיךָ [בְּעִבּוֹר הָרֶאֱתִיךָ אֶת פְּחֵי וְלִמְעַן סִפֵּר שְׁמִי בְּכָל הָאָרֶץ]' (שם ט:טז)" (מדרש אגדה, שמות, בשלח, יד:כח, מהדורת בובר עמ', 145). יש מבין פרשני המקרא שפירשו על פי דרשה זו את הפסוק בשם יד:כח. לדוגמה, "הדר זקנים" ו"דעת זקנים מבעלי התוספות". ר' אברהם אבן עזרא הכיר פרשנות זו והסתייג ממנה (הפירוש הקצר על אתר).

⁴ ייחוס הפסוק לפרעה על ידי הדרשן עולה מתוך קריאה ברצף של פסוקי השירה: "אמר אויב (=פרעה) ארדף אשיג... (ט), "נשפת ברוחך כסמו ים, צללו כעופרת במים אדירים" (י), [ואז אמר פרעה:] "מי כמכה באֵלם ה'" (יא).

* ד"ר גלעד ששון, המחלקה לתלמוד, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ גם כשמשה משחזר את המאורע בספר דברים הוא אומר "וְאֵשֶׁר עָשָׂה לְחֵיל מִצְרַיִם לְסוּסָיו וּלְרִכְבוֹ אֲשֶׁר הִצִּיף אֶת מֵי יָם סוּף עַל פְּנֵיהֶם בְּרִדְפָם אַחֲרֵיהֶם וַיִּאֲבָדָם ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (דב' יא:ד). גם בספר תהלים מוזכר הדבר: "וַיִּגְעַר פְּרָעָה וַחִילוֹ בַיָּם סוּף כִּי לְעוֹלָם חֲסָדוֹ" (תה' קלו:טו).

² כך משמע גם מתהלים קו:ט-יא: "וַיִּגְעַר בַּיָּם סוּף וַיִּחַרַב וַיּוֹלִיכֵם בְּתַהֲמוֹת פְּמִדְבָּר. וַיּוֹשִׁיעֵם מִיַּד שׁוֹנָא וַיִּגְאֵלֵם מִיַּד אוֹיֵב. וַיִּכְסּוּ מַיִם צְרִיהֶם אֶחָד מֵהֶם לֹא נוֹתֵר".

חכמים וחוקרים הכירו את המדרש, שמו לב לקושי העולה ממנו, וביקשו להציע הסברים שונים, אלא שאין בהם תשובה מספקת.⁷ נראה כי התשובה נמצאת בפרק שבו מופיע הקטע מפרקי דר' אליעזר. הפרק פותח במילים: "תשובה ומעשים טובים כתריס בפני הפורענות", והוא מסיים במילים: "ברוך אתה ה' הרוצה בתשובה". עניינו של הפרק הוא תשובה, ומובאות בו דמויות שונות שעברו שינוי דרסטי של חזרה בתשובה: אחאב, דוד, מנשה וריש לקיש. הדמות האחרונה היא פרעה מלך מצרים שהפך למלך נינוה. כדי להראות את כוחה העצום של התשובה, המדרש מבקש להראות שגם דמות שלילית כפרעה יכולה לחזור בתשובה. מאחר שכאמור הדמות הניגודית לפרעה היא מלך נינוה, הזיהוי של פרעה עם מלך נינוה מעביר את המסר בדבר עוצמתה של התשובה באופן חד וברור. אם פרעה יכול להפוך למלך נינוה, לכל אדם יש תקנה. כך שאין מדובר בזיהוי המשקף מצב היסטורי, אלא בזיהוי המשרת את רעיון התשובה.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

f הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

⁷ לדוגמה, ר' יעקב בעל הטורים (על שמ' יד:לא) הסביר את החיבור בין הדמויות לאור העובדה, שהמילה "ויאמינו" מופיעה במקרא רק פעמיים: "ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (שם), "ויאמינו אנשי נינוה בא-להים" (יונה ג:ה). ר' אליהו בן אמוזג בפירושו "אם למקרא" בתוך תורת ה' (ליוורנו תרכ"ג, על שמות יד:ו), ביקש להסביר מתוך הידע ההיסטורי על מלכי מצרים כיצד הגיע בכיבושיו רעמסס השלישי מלך מצרים לנינוה. יאיר זקוביץ ואביגדור שנאן הציעו, כי המפתח נמצא בפסוק מנחום (ג:ז-ח), המנבא נבואת פורענות על נינוה בירת אשור, ובין השאר הוא אומר: "וְהָיָה כָּל רֹאֵךְ יָדוּד מִמֶּךָ וְאָמַר שְׂדָדָה נִינְוָה מִי יָנוּד לָהּ מֵאֵין אֲבָקֶשׁ מִנְחָמִים לָךְ. הַתִּיטְבִי מִנְא אָמוֹן הַיִּשְׁבָּה בְּיָאֲרִים מֵיָם סָבִיב לָהּ אֲשֶׁר חִיל יָם מֵיָם חוֹמָתָה" (ראו ספר יונה: פירוש ישראלי חדש, ירושלים 2015, עמ' 103). לדעתם, קישור זה בין מצרים לנינוה "די היה בו כדי לקשר גם בין מלך נינוה לפרעה מלך מצרים".

המתים. ומניין שלא מת? שנאמר "כי עתה שלחתי את ידי ואך אותך [ואת עמך בדבר ותכחד מן הארץ]. ואולם בעבור זאת העמדתיך [בעבור הראתך את פחי ולמען ספר שמי בכל הארץ]" (שם ט:טו-טז)... והלך ומלך בנינוה... וכששלח הקב"ה ליונה להנבא עליה להחריבה, שמע פרעה ועמד מכסאו וקרע את בגדיו ולבש שק ואפר והכריז בכל עמו שיצומו כל עמו שלושת ימים, וכל מי שאינו עושה הדברים האלו ישרף באש...

גם בדרשה זו מסופר על הצלת פרעה אלא שחלו בה שתי התפתחויות: (א) פרעה חזר בתשובה וה' הצילו מן המתים כשכר ולא כעונש.⁵ (ב) פרעה הגיע לנינוה והפך למלך העיר, כשיונה בא לבשר על הפיכת העיר.⁶ על מדרש זה יש לשאול מניין שפרעה שב בתשובה ואיך נוצר הקשר בין פרעה למלך נינוה שחי מאות שנים אחריו?

כאשר משווים את סיפור משה ופרעה לסיפור יונה ומלך נינוה רואים מצד אחד דמיון ומצד שני שוני. נקודות הדמיון: (א) שליחת הנביא אל מלך גוי בלשון כמעט זהה. למשה נאמר: "דַּבֵּר אֶל פְּרָעָה מֶלֶךְ מִצְרַיִם אֵת כָּל אֲשֶׁר אָנִי דֹבֵר אֵלֶיךָ" (שמ' ו:כט). ואל יונה נאמר: "קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך" (יונה ג:ב). (ב) שני הנביאים מסרבים לצאת בשליחות ה'. נקודות השוני: (א) הסיבה להתנגדות: יונה מסרב מתוך ידיעה שאנשי נינוה ומלכם יחזרו בתשובה, והוא מתנגד לאפשרות שה' יסלח להם. משה מתנגד מתוך ידיעה ברורה שפרעה יסרב לשמוע בקולו. (ב) מלך נינוה ממהר לשמוע בקול ה' ואילו פרעה מתעקש שלא לשמוע בקולו. משמע שהדמויות של פרעה ומלך נינוה מנוגדות, כך שהשאלה על החיבור בין השניים רק הולכת ומתעצמת.

⁵ התפתחות זו הגיעה גם לקוראן (סורה 10, 90-92, מהדורת רובין, תל אביב 2005, עמ' 174): "העברנו את בני ישראל בים, ופרעה וצבאותיו הדביקום ברשעה ובצדיה, אך כאשר עמד לטבוע, אמר, מאמין הנני! אין אלוה מבלעדי זה אשר בני ישראל יאמינו בו, ובמתסרים אני – רק עכשיו, לאחר שקודם לכן המרית והיית בחומסים? היום נצילך בגופך למען תהיה אות לבאים אחרך...". על הקשר בין פרקי דר' אליעזר לאסלאם ראו לדוגמה יוסף היינמן, אגדות ותולדותיהן, ירושלים 1974, עמ' 181-199.

⁶ הרעיון שפרעה הגיע לנינוה מובא גם בספר הישר, פרק כ, מהדורת יוסף דן, ירושלים תשס"ו, עמ' 319. ראו גם בראשית רבתי, פרשת ויחי, מהדורת אלבק, עמ' 258.